

ВЧЕННЯ ПРО ВІЙНУ ТА МИР У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА КАНТА (Перевёл с немецкого языка Владимир Абашник)

АНОТАЦІЯ

У статті представлена оригінальна позиція розуміння філософсько-правового вчення Канта про війну та мир. Спочатку в історичному контексті проаналізовано поняття війни, миру та категоричного імперативу Канта. На завершення розглянуто питання об'єднання (союзу) народів та категоричного імперативу Канта.

Ключові слова: Кант, Ульпіан, філософія права, категоричний імператив, війна, мир.

АННОТАЦИЯ

В статье представлена оригинальная позиция понимания философско-правового учения Канта о войне и мире. Сначала в историческом контексте проанализировано понятия войны, мира и категорического императива Канта. В завершение рассмотрен вопрос объединения (союза) народов и категорического императива Канта.

Ключевые слова: Кант, Ульпиан, философия права, категорический императив, война, мир.

SUMMARY

In the article the original position of the understanding of Kant's legal-philosophical doctrine of peace and war is presented. At first Kant's concept of the war, peace and categorical imperative in historical context is analyzed. Finally the problem of the federation of nations (Voelkerbund) and Kant's categorical imperative is pointed out.

Keywords: Kant, Ulpian, legal philosophy, categorical imperative, war, peace.

I. Постановка проблеми

Категоричний імператив – це основний принцип моральної філософії Іммануїла Канта. Але чи виступає він також й принципом права, – це питання є спірним серед дослідників [1]. Тому дана проблема буде розглянута тут також стосовно Кантового поняття війни та миру [2]. Чи не буде відігравати певну роль Кантове поняття свободи стосовно війни та миру, якщо необхідність миру у світі можна буде довести через людське право свободи й без категоричного імперативу?

Щоб дати відповідь на це питання, спочатку вкажемо на розподіл правових обов'язків пізньоримським правознавцем Ульпіаном (Ulpian), котрий міститься у вступі до «Правового вчення» (1797) Канта (див. VI, 236 f.). Згідно з цим внутрішнє право визначається так: «Не роби себе просто засобом для інших, а будь для них одночасно метою» (VI, 236). Зміст цієї вимоги вже містить у собі другу «формулу» категоричного імперативу в праці Канта «Основоположення метафізики моралі»

(1785) [3]. Цей правовий обов'язок базується на праві людства (людяності) [4], котре в якості «єдиного, першопочаткового права, притаманного кожній людині згідно з його людяністю» (VI, 237) гарантує зовнішню свободу. Нарешті, третій правовий обов'язок для Канта містить важливе виведення другого, зовнішнього, з принципу першого, внутрішнього правового обов'язку (див. там само). Чи можна застосувати такий розподіл правових обов'язків й до вчення Канта про війну та мир, а також до внутрішньої будови республіканських держав?

II. Війни та категоричний імператив

Згідно з Кантом, держави в якості моральних осіб у природному стані знаходяться у постійному стані війни між собою. Між державами, по-перше, є право на війну, по-друге, право у війні, по-третє, право після війни (див. VI, 343). Що означають ці права? Що значить тут «війна» для Канта?

Спочатку займемося правом на війну, котре виникає з того, коли стосовно однієї дер-

жави постає «дійсне порушення» чи «загроза», оскільки у природному стані конфлікт не може бути подоланий шляхом судового процесу. Це є «першопочаткове право з метою створення стану, який наближається до правового» (VI, 344). Хто є суб'єктом цього права? Згідно з Кантом, це громадянин держави, котрого слід розглядати як «члена, який приймає участь у законодавстві» (див. VI, 345). В якості такого його слід мислити «не лише як засіб, але також як мету саму по собі» (там само). Отже, право на війну ґрунтується на першому правовому обов'язку згідно з Ульпіаном.

Що ж охоплює, по-друге, право у війні? Це є право на ведення війни за такими принципами, згідно з якими «завжди залишається можливим вийти з того природного стану держав та вступити до правового» (VI, 347). Ці принципи порушуються тоді, коли мова йде про війну-покарання, війну-винищення чи війну-поневолення, оскільки такі війни переходять межі «антагонізму за принципами зовнішньої свободи» (там само). Отже, у природному стані війни є засобом гарантування державної власності. Навіть у війні неможна знищувати самостійність юридичних осіб, тобто держав. Іншими словами, немає права навіть війни робити метою вбивства ворожого народу чи підкорення його в рабство.

У війні також не дозволяється, щоб громадяни держави були шпигунами, віроломними вбивцями та отруювачами, або навіть засилялися для розповсюдження неправдивих новин. Адже ці «підступні засоби» (VI, 347) унеможливають громадянам держави бути суб'єктами свободи, бо вони порушують категоричну заборону брехати (як цілковитий обов'язок щодо інших). Окрім цього, держави, які застосовують такі засоби, втрачають свій статус «бути чинними щодо особи» (там само). Згідно з Кантом, у війні також не дозволяється плюндрувати народ, тобто насильно відбирати у окремих осіб їхню власність, бо це було б пограбуванням, котре зневажає громадянську свободу окремих юридичних осіб. Однак щодо «подоланого ворога» (тобто переможеної держави) дозволено накладати штрафні поставки товарів та контрибуції (див. VI, 347 f.).

Згідно з правом у війні неприпустимо знищувати законодавчих громадян власної та іншої держави, а також самі держави в якості юридичних осіб. Державну власність у війні

певна держава може відстоювати лише шляхом своєї власної сили. У природному стані жодна держава не може заподіяти не-право іншій державі стосовної її власності, бо там, де немає права, не може бути й не-права. Не-право залишається у війні обмеженим знищенням самої юридичної особи, оскільки самі держави, власне, створені громадянами держав згідно з категоричним імперативом. У цьому сенсі щодо права у війні чинною є друга формула Ульпіана «Не роби нікому не-права» (VI, 346).

На завершення розглянемо право після війни в момент мирного договору. Переможець не може вимагати ані відшкодування витрат на війну, ані звільнення військових полонених. Громадяни переможеної держави внаслідок захоплення країни не втрачають «свої свободи громадян держави», тобто переможена держава не стає колонією, а її громадяни не стають кріпосними (VI, 348). Ці права базуються на тому, що війна-покарання є неможливою, оскільки війни можна вести лише заради державної власності. Отже, після війни далі повинен існувати не лише переможець, але й переможений як юридична особа, щоб залишалася гарантованою свобода громадян держави. У цьому сенсі право після війни ґрунтується на третьому обов'язку Ульпіана: Вступати в суспільство з іншими державами, в якому для кожного може зберігатися своє, хоча й згідно з владою переможця.

Як можна мислити вищесказане в якості вчення про справедливість? Розподіл правових обов'язків за Ульпіаном стосується розділу публічної справедливості на три складові частини (VI, 306). Вона розпадається на «ту, що захищає» (*iustitia tutatrix*), «ту, що отримується взаємно» (*iustitia commutativa*) та на «розподільчу» (*iustitia distributiva*) справедливість. У цьому порядку справедливість означає, поперше, згідно з «*lex iusti*» те, що є внутрішньо за формою правом, по-друге, згідно з «*lex iuridica*» те, що за матерією зовнішньо є законодавчим, по-третє, згідно з «*lex iustitiae*» є справедливим (правим) (там само). Право на війну зобов'язує держави утверджувати себе в якості юридичних осіб й стосується справедливості, котра захищає. Право у війні стосується справедливості, яку можна отримати на взаємній основі. Їй відповідає обов'язок не знищувати юридичну особу навіть самого супротивника. Право піс-

ля війни стосується розподільчої справедливості, згідно з якою держави повинні перейти до такого стану, в якому кожній державі гарантується своє стосовно кожної іншої держави.

III. Мир та категоричний імператив

Приведені Кантом три права миру є наступними (пор. VI, 349):

1) право залишатися у стані миру, якщо [навіть] по сусідству панує війна, або право нейтралітету.

2) право гарантування продовження укладеного миру, або право гарантії.

3) право взаємних зв'язків (федеративне об'єднання) багатьох держав з метою сумісного захисту від можливих зовнішніх та внутрішніх нападів; воно не є союзом нападу та експансії.

Що ж є обґрунтуванням цього потрібного розподілу права миру? Чи відповідає цей розподіл, подібно до розподілу права стосовно війни, потрібному розподілу правових обов'язків згідно з Ульпіаном?

Згідно з нашими приведеними вище роздумами, цей потрібний розподіл відповідає потрібному розподілу справедливості. Звідси потрібний розподіл права миру та потрібний розподіл права публічної справедливості повинні відповідати один одному наступним чином:

1) Право нейтралітету ґрунтується на справедливості, котра захищає, на «*lex iusti*».

2) Право гарантії покоїться на справедливості, котра отримується взаємно, на «*lex iuridica*».

3) Право сумісно захищатися від можливих зовнішніх та внутрішніх нападів базується на розподільчій справедливості, на «*lex iustitiae*».

Що ж можна сказати стосовно цієї відповідності? Для цього нам необхідно викласти її згідно зі значенням вже згаданих формул Ульпіана.

1. Стосовно права нейтралітету нам необхідно подумати про зміст «*lex iusti*», котрий говорить: «Не роби себе одним лиш засобом для інших, а будь для них одночасно метою» (VI, 236). Друга формула категоричного імперативу містить у собі такий самий зміст. Тобто право нейтралітету стосується поведінки у відповідності з громадянською свободою,

можливість якої надає категоричний імператив. Це право відповідає справедливості, котра захищає, згідно з якою свобода, рівність та самостійність держав повинні розглядатися у якості правових осіб. Наприклад, коли держава гетерономно примушується до війни, тоді вона стає не самостійною, а рабською.

2. Що стосується права гарантії, то розглянемо зміст «*lex iuridica*». Цей закон проголошує: «Не роби нікому не-права». Отже він відповідає справедливості, котра отримується взаємно. Коли держава не виступає з агресією чи погрозою стосовно інших держав, то її мир повинен бути гарантований збоку інших держав.

3. Право сумісно захищатися пояснюється на основі «*lex iustitiae*». Цей закон говорить: «Вступай до стану, в якому кожен може гарантувати своє стосовно інших», або: «Надавай кожному своє». Отже, під цим законом розуміється розподільча справедливість. Тобто, тут постулюється право на утворення союзу (об'єднання) народів, котрий розподіляє та гарантує державну власність серед кожної держави.

Таким чином кожне право миру можна пояснити справедливістю, котра захищає, справедливістю, котра отримується взаємно, та розподільчою справедливістю. Правові обов'язки, котрі кореспондуються з цією трьохчленною справедливістю, є внутрішніми, зовнішніми та такими, які містять виведення останніх з принципу перших шляхом класифікації, чи юридичної оцінки (пор. VI, 237). Що ж означає цей порядок? З точки зору рівноваги сили (*balance of power*) в якості такого принципу миру розглядається, наприклад, не перший, а другий принцип права. Однак, Кант робить акцент на першому праві нейтралітету, бо третій обов'язок, котрий співвідноситься з третім правом миру, «містить виведення останнього [зовнішнього обов'язку] з принципу першого [внутрішнього обов'язку]» (VI, 237) шляхом класифікації (юридичної оцінки). Згідно з приведеними вище роздумами, правові обов'язки за Ульпіаном відповідають правам миру. Як же виводиться друге право миру з принципу першого права?

Перше право нейтралітету – це бути [жити] в мирі. Як було сказано, воно ґрунтується на громадянській свободі згідно з категоричним імперативом. Коли певна держава

робить чинним це право, то вона, звичайно, не повинна порушувати спокій чи погрожувати жодній іншій державі. Таким чином, право гарантії миру виводиться з права нейтралітету. Таке виведення міститься в третьому праві стосовно взаємного об'єднання. Чому ж Кант вважає, що не рівновага, а нейтралітет повинен бути першим принципом миру шляхом об'єднання (союзу) народів? У цьому сенсі в наступному параграфі ми проаналізуємо відношення між об'єднанням (союзом) народів та категоричним імперативом.

IV. Об'єднання (союз) народів та категоричний імператив

Кант дискутує права на війну, у війні та після війни й право миру у главі щодо міжнародного права. Там держава розглядається як «моральна особа» у відношенні до іншої держави у природному стані (VI, 343). Крім цього, у рамках міжнародного права також розглядається відношення окремих осіб певної держави до окремих осіб іншої держави та до самої цілої держави (VI, 343 f.). У цьому сенсі міжнародне право вирізняється від права природного стану окремих людей чи сімей.

Щоб надати відповідь на питання – чому необхідно розглядати не лише держави, але й окремі особи у міжнародному праві – подивимося на наступні елементи міжнародного права, котрі називає Кант: спочатку на держави у не-правовому стані. Цей стан – це стан війни, хоча він і не є дійсною війною та постійним фактичним нападом (ворогуванням), із якого держави повинні вийти. Отже, необхідний «союз (об'єднання) народів, згідно з ідеєю першопочаткового суспільного договору» (VI, 344). Згідно з позицією Канта, необхідно утворити об'єднання (союз) народів з метою захисту себе від нападів зовнішніх ворогів (див. там само). Тут проявляється не лише ідеальний, але й реальний характер об'єднання (союзу) народів.

Ще чіткіше об'єднання (союз) народів характеризує наступний елемент, а саме – одночасно у ідеальному та реальному відношенні. Об'єднання (союз) народів не може містити «суверенної влади», а повинне реалізувати себе в якості «товариства (федерації)». Бо як пише Кант у праці «До вічного миру» (1795), «універсальна монархія» буде деспотичною та

погрожує державам як правовим особам (пор. VIII, 367). Це «товариство» є об'єднанням, котре можна «розірвати в будь-який час», а тому воно повинне «оновлюватися час від часу» (див. VI, 344). Оскільки об'єднання (союз) народів постійно перебуває під загрозою з часом бути розпущеним, то його згідно з ідеєю першопочаткового суспільного договору час від часу слід оновлювати.

Щодо розуміння ідеальної сторони об'єднання (союзу) народів можна запитати: Чому держави повинні об'єднуватися, щоб захищатися проти зовнішніх ворогів? Можливим підґрунтям були б інтереси держав щодо своєї власності [5]. Однак, в якості першого підґрунтя Кант наводить ідею першопочаткового суспільного договору, бо об'єднання (союз) народів можливе лише згідно з цією ідеєю (пор. VI, 344).

Ідея першопочаткового суспільного договору є власне підґрунтям утворення республіканської держави. Але чи має вона значення й для договору між державами? Кант стверджує це в роботі «Спір факультетів» (1798). Республіканська конституція за своєю природою побудована так, щоб «уникати війни-нападу за принципами» (VII, 85) [6]. Це формулювання підтверджує, що Кантове поняття першопочаткового договору містить можливість мирного співіснування держав.

За цією термінологією першопочатковий договір Канта повинен бути загальним договором, котрий переходить межі сфери окремої республіканської держави. Отже тепер можна дати відповідь на поставлене у цьому параграфі питання – чому необхідно розглядати окремих осіб у рамках об'єднання (союзу) народів. Бо першопочатковий договір (контракт) є «акт, завдяки якому сам народ перетворює себе в державу» (пор. VI, 315), він є «ідеєю тієї самої [держави], згідно з якою одною може мислитися її правомірність» (там само). Також у праці Канта «Про прислів'я» (1793) він є не «фактом», а «лише ідеєю розуму» (VIII, 297), реальність якої полягає в тому, щоб «поєднувати кожного законодавця, щоб він видавав свої закони так, якби вони виходили із об'єднаної волі цілого народу» (там само). Отже, підґрунтям першопочаткового договору повинна бути «початкова й об'єднана апіорі воля» (VI, 267). Із цієї волі повинен виходити категоричний імператив. Як ми вказували у іншій публікації [7], при утворенні держави повинні мати чинність формули

правових обов'язків згідно з Ульпіаном. Отже, першим підґрунтям утворення держави є категоричний імператив, котрий говорить: «Не роби себе одним лиш засобом для інших, але будь для них одночасно метою» (VI, 236). Таким чином, таке утворення держави базується на праві людства, тобто на вродженій свободі згідно з категоричним імперативом.

Загальна чинність категоричного імперативу переходить межі окремих держав та, як сподівається Кант, завдяки створенню республіканських держав спонукає до глобальної гармонії людства. Таким способом можна вивести не лише створення держави, але й також об'єднання (союз) народів завдяки поважачим категоричний імператив громадянам держави (суб'єктів свободи), котре націлене на досягнення миру людства. Отже, окремі моральні особи повинні бути включені до розгляду міжнародного права.

Таким чином, із розгляду міжнародного права та об'єднання (союзу) народів виходить те, що початком права до війни, у війні й після війни та права свободи є категоричний імператив. Бо свобода громадян держави, котра стає можливою завдяки йому, є принципом цього права. Цей виклад відповідає принципу «правовчення», вродженої зовнішньої свободи як праві людства, котра базується на категоричному імперативі [8].

V. Війна та мир

Із попередніх роздумів стає ясным те, що категоричний імператив у Кантовому правовченні фігурує в якості принципу війни та миру. Хоча Кант наголошує: «Не повинно бути ніякої війни» (VI, 354), оскільки він робить спробу ліквідувати війну шляхом утворення республіканських держав згідно з категоричним імперативом. Але Кант розглядає право на війну, право у війні та право після війни стосовно природного стану держав. Що ж думає Кант стосовно випадку реальної війни? Згідно з категоричним імперативом він виголошує неможливими війну-покарання, війну-випищення та війну-поневолення навіть у природному стані держав. Однак він розглядає не лише мир без воєн (ідея), але й також мир після війни за державну власність (дійсність).

Знаменитою є негативна критика Гегеля Кантового вчення про мир. Кантів вічний мир

побудовано буцім то так, як тління озера без руху вітру [9]. Однак в праці «Критика сили судження» (1790) Кант говорить, що «довгий мир спонукає до того, щоб зробити пануючим один лише дух дії, але разом з ним низьке користоловство, боягузтво й м'якотілість, та принизити спосіб мислення народу» (V, 263) [10]. Хоча Кант таким чином грубо визначив можливу негативну сторону довгого миру, однак у роботі «Спір факультетів» він назвав війну «джерелом всякого зла та розбещеності норівів» (VII, 86). Згідно з цим, Кант вважає, що дійсно моральний орієнтир на мир шляхом війни можливий лише згідно з ідеєю вічного миру, який базується на категоричному імперативі.

Війна та мир мисляться Кантом за принципом права людства (людяності), котрий ґрунтується на категоричному імперативі. Без ідеї вічного миру реальні війни не можуть мати такого дійсно всеосяжного та всезагального принципу, як категоричний імператив. Наприклад, ми вже бачили, що переможець у війні не може примусити відшкодування витрат на війну, репарацій, оскільки неможлива жодна війна-покарання згідно з категоричним імперативом, котрий приписує нам також поважати гідність юридичних осіб. Після Першої світової війни частково було втілено об'єднання народів (ліга націй), але заборона репарацій не була реалізована. Розмір репарацій після Першої світової війни дійсно відігравав роль аж до Другої світової війни, отже вони несли співвідповідальність за велику трагедію людства. Ми повинні орієнтуватися не лише на наше власне щастя, але й на категоричний імператив, якщо маємо на меті дійсне щастя людства, вічний мир.

Є велика різниця між тим, чи розуміється під правом миру принцип війни та миру лише згідно з розсудливістю (*phronesis*), чи воно відповідає категоричному імперативу [11]. Без категоричного імперативу міжнародний мир базується лише на рівновазі сили (*balance of power*) згідно з підставами розсудливості з метою досягнення власного щастя [12]. Цю рівновагу як антагонізм Кант високо цинив у своїй філософії історії. Але що ж таке власне щастя? Щодо цього розсудливість не може нам дати однозначної відповіді, оскільки ми маємо різні цілі, котрі призводять до колізій. В своїй філософії історії Кант виказав думку, що лише моралізація людства, котрої вимагає категоричний

імператив, та котрій воно повинно слідувати на шляху культури та цивілізації, може гарантувати щастя як найвище благо (див. VIII, 26). Однак дійсний хід історії розвивається так, що його кінця не видно. Тому, згідно з точкою зору категоричного імперативу, навіть у війні, заради досягнення вічного миру й тим самим – щастя, ми повинні взагалі поважати свободу, право людства, громадян власної та інших держав.

ПРИМІТКИ АВТОРА

1) Див.: Oberer, Hariolf: Ist Kants Rechtslehre kritische Philosophie? // Kant-Studien 1983. – S. 217-224. Роботи Канта далі у цій статті цитуються (в круглих дужках) за академічним виданням (Akademieausgabe) з поданням № тому римською цифрою та № сторінки – арабською цифрою: Kant's Gesammelte Schriften, Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1900 ff.

2) Див.: Сугасаву, Тацубумі: Утворення держави та поняття права у Канта // Бюлетень Літературного факультету Університету Хосей. – Токіо, 1997. – С. 1-19 (японською мовою). Тут розглянуте питання заснування держави згідно з категоричним імперативом.

3) Категоричний імператив Канта слід розуміти не лише згідно з першою, так званою «формулою природного закону», але й згідно з другою, так званою «формулою мети самої по собі», оскільки одна лиш формула природного закону може бути чинною лише як принцип «розсудливості», подібно до того, як закон природи Християна Вольфа, котрий має на меті блаженство (досконалість). Порівняй: Сугасаву, Тацубумі: Метафізика моралі Канта та етика Християна Вольфа // Щорічник етики / Японське наукове товариство етики. – Токіо: вид-во Keio Цусін, 1990. – С. 19-34 (японською мовою).

4) Георг Гайсманн обґрунтовує правове вчення Канта про світовий мир на праві людства. Порівняй: Geismann, Georg: Kants

Rechtslehre vom Weltfrieden // Zeitschrift fuer philosophische Forschung. – Meisenheim, 1983. – Bd. 37. – Heft 3. – S. 363-388.

5) Див. Herb, Karlfriedrich u. Ludwig, Bernd: Naturzustand, Eigentum und Staat – Immanuel Kants Relativierung des "Ideal des Hobbes" // Kant-Studien 1993. – S. 283-316.

6) Щодо розвитку позиції в роботі «Gemeinspruch» (1793) до нової теорії в 1795 р. стосовно ролі об'єднання (союзу) народів та республік пише: Brandt, Reinhard: Vom Weltbuergerrecht // Zum ewigen Frieden, hrsg. v. Otfried Hoeffe. – Berlin, 1995. – S. 133-148, bes. S. 140.

7) Див. примітку 2.

8) Порівняй: Сугасаву, Тацубумі: Автономія волі та зовнішній примус. Поняття свободи у вченні Канта про право // Свобода та дія / Ред. Масахіко Юаза, Такаюкі Куго. – Кіото: вид-во Кіото, 1997. – С. 134-158 (японською мовою).

9) Hegel G.W.F. Grundlinien der Philosophie des Rechts, 1820, §324, §333.

10) Кант писав негативно та позитивно про війну, згідно з двома точками зору – сили судження, котра визначає, та сили судження, котра рефлектує. Див.: Cavallar, Georg: Kants Urteilen ueber den Krieg // Proceedings of the eighth International Kant Congress (Memphis, 1995). – Milwaukee, 1995. – Volume II. – Part 1. – pp. 81-90.

11) Порівняй: Hoeffe, Otfried: Den Staat braucht selbst ein Volk von Teufeln: ein Dilemma der natuerlichen Gerechtigkeit // ders., Den Staat braucht selbst ein Volk von Teufeln – Philosophische Versuche zur Rechts- und Staatsethik. – Stuttgart, 1988. S. 56-78.

12) Порівняй: Ludwig, Bernd: Will die Natur unwiderstehlich die Republik? Einige Reflexionen anlaesslich einer raetselhaften Textpassage in Kants Friedensschrift // Kant-Studien. – 1997. – S. 218-228. Brandt, Reinhard: Antwort auf Bernd Ludwig: Will die Natur unwiderstehlich die Republik? // Kant-Studien. – 1997. – S. 229-237.

